
EEN INLEIDEND OVERZICHT VAN DE ORCHIDEEËN IN DE MARCHE (ITALIË)

J.M.I. KLAVER

Summary

The present article introduces the orchid-flora of the Marche Region (Central-Eastern Italy) and includes a checklist of the species which have been found so far.

Zusammenfassung

Dieser Beitrag enthält eine Einführung in die Orchideenflora der Marche-Region (mittleres Ostitalien) und eine Liste der bisher aufgefundenen Arten.

Inleiding

Het Centraal-Italiaanse gewest Marche wordt begrensd door de gewesten Emilia-Romagna (N), Toscana, Umbria en Lazio (W), Abruzzo (Z) en door de Adriatische Zee (O). Deze administratieve indeling komt vrijwel overeen met een indeling zoals gehanteerd door BRILLI-CATTARINI (1970), waar op grond van fysische en fyto-biologische kenmerken een territorium van circa 9300 km² afgebakend wordt: het stroomgebied van de rivier Foglia (NW-NO), de Apennijnen van Alpe della Luna tot Mti Sibillini (NW-ZW), de rivier Tronto (ZW-ZO), de Adriatische kust.

Dit gebied kunnen we ruwweg opdelen in kust (0-300 m), heuvels (300-900 m), en bergen (900-2500 m), volgens min of meer NW-ZO lopende stroken, elk met eigen kenmerken, die we ook zullen zien in de verspreiding van de verschillende orchideeë-soorten. Klimatologisch kunnen we stellen, dat aan de kust een mediterraan klimaat met een zeer droge zomerperiode heerst (verspreiding van *Quercus ilex*), dat via de heuvels met een submediterraan klimaat naar een soort zeeklimaat met lagere temperaturen en een meer regelmatige neerslag, maar ook met mediterrane invloeden, in de bergen van de Apennijnen verschuift.

Het gewest Marche is administratief in vier provincies opgedeeld, van noord naar zuid: Pesaro-Urbino (PS), Ancona (AN), Macerata (MC), Ascoli-Piceno (AP). De kuststrook wordt vooral in de twee noordelijke provincies gedomineerd door het strandtoerisme, zodat weinig van het oorspronkelijke landschap terug is te vinden. Het achterland wordt vrij intensief gebruikt voor akkerbouw en pas in de hogere heuvelruggen en in de bergen zijn veel geschikte biotopen voor orchideeën te vinden.

Een karakteris-
tieke weide op
ca. 800 m met
Orchis morio en
*Orchis pauciflo-
ra*

De orchideeën

Zoals reeds gezegd, is aan de kust weinig meer te vinden van de oorspronkelijke begroeiing. Twee uitzonderingen dienen genoemd te worden: Colle San Bartolo (PS) en Monte Conero (AN). Deze twee gebieden vormen een hoge kustlijn van respectievelijk 200 en 550 meter boven de zeespiegel. De laatste valt, gezien haar hoogte, in de categorie "heuvels" en de orchideeënfloora is gelijk aan wat we meer landinwaarts vinden.

Colle San Bartolo is een uniek gebied van ongeveer vijftien km langs de kust in het noorden van de Marche, bestaande uit een serie heuvels met vrijwel ontoegankelijke delen, veelal begroeid met taaie struiken brem (*Spartium junceum*) en dichte populaties *Arundo plinii*. Het is vooral hier, op de kliffen boven de zee, dat akkerbouw onmogelijk is en dat we af en toe geschikte biotopen voor orchideeën vinden, met bijvoorbeeld: *Orchis morio*, *O. tridentata*, *O. purpurea*, *Anacamptis pyramidalis*, *Ophrys apifera*, *O. holoserica*, *O. bertolonii*, de hier zeer zeldzame *Serapias parviflora* en in het najaar *Spiranthes spiralis*. Dit unieke, relatief onaangetaste stukje kust, staat op het moment in het middelpunt van de belangstelling van regionale natuurbewegingen die het liefst dit gebied (dit type kust wordt verder aan de Adriatische kust alleen op de Mte Conero en veel zuidelijker op de Mte Gargano gevonden) als natuurpark gerealiseerd willen zien.

Monte Conero, direct ten zuiden van de hoofdstad van de Marche, Ancona, is een veel groter, nu veelal bebost gebied. De meeste bovenstaande soorten worden ook hier gevonden, evenals andere orchideeën, waaronder bijvoorbeeld *Ophrys bombyliflora* en *Aceras anthropophorum*. Ook dit gebied staat in de belangstelling van natuurbeschermers en is reeds tot regionaal park uitgeroepen.

Achter de kuststrook begint een kustvlakte, die langzaam overgaat in lage heuvels. Deze strook is in het gehele gewest intensief in gebruik voor akkerbouw. Van de oorspronkelijke flora is hier zeer weinig overgebleven (op enkele zeer kleine en onbruikbare "hoekjes" na) en ook orchideeën komt men hier slechts sporadisch tegen. Opvallend voor dit gebied echter is *Orchis purpurea*, die, zeer algemeen in de gehele Marche, ook hier af en toe gevonden kan worden, met name in wegbermen. Blijkbaar vindt deze orchidee ook hier een passende biotoop en kan zij zich handhaven in in cultuur gebrachte gebieden waar vrijwel alle andere orchideeën het laten afweten.

Naarmate de heuvels hoger worden en er steeds meer delen van het gebied onbruikbaar worden voor landbouw, neemt het aantal orchideeën snel toe. Vooral het geslacht *Ophrys* treedt plaatselijk zeer rijkelijk op. Vanaf 750 meter, en op sommige plaatsen al vanaf 500 meter, komen grote hoeveelheden orchideeën voor: in weiden *Orchis morio*, *O. pauciflora*, *Ophrys fusca*, *O. bombyliflora* en *O. bertolonii*; in wegbermen *O. sphegodes*, *O. holoserica*, *O. apifera*, *Aceras anthropophorum*, *Orchis purpurea*, *O. tridentata* en *O. simia*; op meer beschaduwde plaatsen *Dactylorhiza fuchsii* en *Cephalanthera longifolia*. Deze orchideeën zijn alle relatief algemeen in de Marche. Minder algemeen zijn *Limodorum abortivum*, *Himantoglossum adriaticum*, *Dactylorhiza romana*

en *Serapias vomeracea* en zeldzaam zijn *Ophrys insectifera*, *O. crabronifera*, *Orchis militaris*, *O. coriophora* ssp. *fragrans* en *Serapias parviflora*. In de bossen kan men *Neottia nidus-avis* en *Cephalanthera damasonium* vinden.

In het westen wordt de Marche begrensd door de hoge bergruggen van de Apennijnen, die zich naar het zuiden toe geleidelijk verdubbelen en in twee min of meer parallelle ruggen samenkomen in het zuiden van het gewest. Zo vinden we geheel in het noorden de beboste Mte Carpegna (1415), Simoncello (1221) en Alpe della Luna (1453), dan het massief Mte Nerone (1525) - Mte Catria (1701) en verder zuidelijk tussen Arcevia-Fabriano en Camerino twee lange series bergen met de Mte Fiegni (1323) - Mte Legette (1021) - Mte Vicino (1479), en Gioco del Pallone (1227) - Mte Cavallo (1477) - Mte Fema (1556). Deze twee ruggen komen samen in het grote massief Mti Sibillini met als hoogste toppen de Mte Rotondo (2102), Mte Priora (2332), Mte Porche (2233) en Mte Vettore (2467). Mti Sibillini is zeer rijk aan bijzondere planten en mag zonder meer het unieke gebied van de Marche genoemd worden.

In bovengenoemde bergen vindt men rond de 1500 meter in de bossen *Neottia nidus-avis*, *Cephalanthera damasonium*, *Dactylorhiza fuchsii* en op een enkele plaats *Corallorrhiza trifida*. Aan de randen van de bossen groeit vaak *Orchis provincialis* en *O. pallens*. Akkerbouw is vrijwel afwezig en de bergweiden worden slechts extensief beweid. Deze weiden zijn vaak intensief door orchideeën gekleurd, met name door de grote aren van *Orchis mascula*, de gedrongen planten van *O. pauciflora* en *O. morio*, de brede aren van *Dactylorhiza sambucina* in de twee kleuren en later in het voorjaar de slanke aren van *Gymnadenia conopsea*. Minder zichtbaar, maar wel duidelijk aanwezig zijn *Orchis ustulata* en *O. tridentata*, af en toe samen met de hybride tussen deze twee: *Orchis x dietrichiana*. Waar *O. mascula* en *O. pauciflora* samen worden gevonden, kan men ook veelvuldig de fantastische kruising tussen deze twee soorten vinden: *Orchis x colemanii*.

Orchis x colemanii toont een enorm kleurenschaal met kleuren zoals witte bloem met paarse vlekken op het midden van de lip, paarse bloem met een geel vlak op het midden van de lip, roze hoed met gele lip, egaal roze, wit of oranje met de typische purperen stipjes van *O. pauciflora* op de lip (zie foto pag. 105). Bontgekleurde groepen hybriden zijn te vinden. De planten zijn doorgaans iets sierlijker en hoger dan de gedrongen *O. pauciflora*, maar beduidend lager dan *O. mascula*. De bloemvorm ligt min of meer tussen beide ouders in, vaak iets meer naar *O. pauciflora* dan naar *O. mascula* neigend. Waar ook nog eens *O. provincialis* zich in het gezelschap mengt, wordt determinatie van hybriden zeer problematisch, omdat alle drie soorten met elkaar kruisen en de hybriden weer net zo makkelijk terug of verder kruisen.

DEL PRETE/TOSI beschouwen in hun vorig jaar verschenen 'Orchidacee Spontanee d'Italia' *O. x colemanii* als zelfstandige soort, en baseren deze opvatting op vondsten in de Alpi Apuani en vondsten in de Marche. Gezien de populaties in de Marche ben ik nog niet zo overtuigd van de soortstatus. Deze orchidee is weinig stabiel, hetgeen ook DEL PRETE's beschrijving benadrukt, en het is vrijwel onmogelijk om een type te

beschrijven uit alle varianten van deze hybride, die in de Marche altijd samen met de ouders voorkomt. Het feit dat zij inderdaad zeer talrijk kan optreden, kan echter op een soort-in-wording duiden die zich nog niet voldoende van de ouders heeft geïsoleerd. In de zuidelijke provincies van de Marche vindt men rond de 1000 meter in de aanloop tot de hogere Mti Sibillini enkele natte weiden met *O. laxiflora*, en *O. italica*, die in het noorden ontbreekt, kan hier plaatselijk in wegbermen gezien worden.

In het zuidwesten van de Marche herbergen de Mti Sibillini en de aangrenzende Mti della Laga, door hun grotere hoogte (Monte Vettore - 2476 m), een unieke en rijke orchideeënflora, waarvan ondermeer ook *Traunsteinera globosa*, *Pseudorchis albida* en *Nigritella widderi* deel uitmaken. Deze laatste orchidee, die voor het eerst beschreven is van planten uit Oostenrijk, bereikt in het zuiden van de Marche en het aangrenzende gewest Abruzzo de zuidgrens van haar areaal. Verder vinden we hier uiteraard ook alle bovengenoemde orchideeën uit noordelijker bergketens en doorgaans in veel grotere hoeveelheden.

Onderzoek

In de Marche is tot op heden slechts relatief weinig onderzoek gedaan naar de orchideeënflora. De meeste kenners reizen direct door naar het gebied van de Mte Gargano, of houden veel westelijker aan in Toscana en Lazio. Hoewel veel echte mediterrane soorten ontbreken, is, zoals uit het bovenstaande blijkt, de Marche niet arm aan orchideeën en vrij regelmatig kunnen voor het gewest interessante vondsten worden gedaan, zoals bijvoorbeeld de vondsten van *Ophrys crabronifera* in 1988, die erop duiden, dat deze soort niet alleen endemisch is voor de Italiaanse westkust.

De eerste publikaties waarin een aantal orchideeën genoemd wordt voor de Marche, dateren van 1813. Daarna verschijnen vooral tegen het einde van de eeuw en rond de eeuwwisseling andere artikelen die orchideeën toevoegen en in 1890 publiceert PAPOLUCCI de Flora Marchigiana, een groot werk, maar geenszins compleet. In de jaren twintig van deze eeuw heeft CENGIA-SAMBO enkele artikelen aan orchideeën rond Urbino gewijd, maar een aantal vondsten lijkt mij zeer dubieus.

Veel recentelijk onderzoek is gedaan door de Universiteit van Camerino en door Professor BRILLI-CATTARINI (1952-1979).

Vooraf deze laatste heeft in jarenlange research van de Marchigianse flora ook veel nieuwe orchideeën aan de bestaande vondsten toegevoegd.

Drie jaar geleden ben ikzelf met de exploratie van de Marche begonnen en de vele vondsten zullen over enkele jaren moeten resulteren in verspreidingsoverzichten van de orchideeën in de Marche in UTM-rasters van, zo mogelijk, 1 bij 1 km. De hier volgende lijst is gebaseerd op vondsten tot nu toe genoteerd in literatuur en aangevuld met eigen vondsten.

Checklist van de orchideeën in de Marche

1. *Aceras anthropophorum*
2. *Anacamptis pyramidalis*
3. *Cephalanthera damasonium*
4. *C. longifolia*
5. *C. rubra*
6. *Coeloglossum viride*
7. *Corallorrhiza trifida* (zeldzaam)
8. *Dactylorhiza fuchsii*
9. *D. incarnata* (zeldzaam)
10. *D. romana*
11. *D. saccifera*
12. *D. sambucina* (op hogere plaatsen zeer algemeen)
13. *Epipactis atrorubens*
14. *E. helleborine*
15. *E. leptochila* (zeldzaam)
16. *E. microphylla*
17. *E. muelleri* (zeldzaam)
18. *E. palustris*
19. *E. purpurata* (zeldzaam)
20. *Epipogium aphyllum* (zeldzaam; Mti della Laga)
21. *Gymnadenia conopsea*
22. *Himantoglossum adriaticum* (zeldzaam)
23. *Limodorum abortivum*
24. *Listera ovata*
25. *Leucorchis albida* (zeldzaam; Mti della Laga)
26. *Neotinea maculata*
27. *Neottia nidus-avis*
28. *Nigritella widderi* (Mti Sibillini - Mti della Laga)
29. *Ophrys apifera*
30. *O. araneola*
31. *O. bertolonii*
32. *O. bombyliflora*
33. *O. crabronifera* (zeldzaam)
34. *O. fusca*
35. *O. holoserica*
36. *O. incubacea* (?)
37. *O. insectifera*
38. *O. tenthredinifera* (?)
39. *O. lutea*
40. *O. sphegodes*

41. *Orchis coriophora* ssp. *fragrans* (zeldzaam)
42. *O. italica*
43. *O. laxiflora* (zeldzaam)
44. *O. mascula*
45. *O. militaris* (zeldzaam)
46. *O. morio* (zowel *morio* als *picta*-type)
47. *O. pallens*
48. *O. palustris* (uitgestorven?)
49. *O. papilionacea*
50. *O. pauciflora* (plaatselijk zeer algemeen)
51. *O. provincialis*
52. *O. purpurea*
53. *O. simia*
54. *O. spitzelii* (een enkele "verdwaalde" vondst)
55. *O. tridentata*
56. *O. ustulata*
57. *Platanthera bifolia*
58. *P. chlorantha*
59. *Spiranthes aestivalis* (uitgestorven)
60. *S. spiralis*
61. *Serapias cordigera* (?)
62. *S. lingua*
63. *S. parviflora* (zeldzaam)
64. *S. vomeracea*
65. *Traunsteinera globosa* (Mti Sibillini)

Tot slot

Doordat de meeste orchideeënonderzoekers buiten de Marche in andere delen van Italië onderzoek hebben gedaan, ook veel Italiaanse botanici, zijn verspreidingsoverzichten van de orchideeën in Italië incompleet. *Orchis papilionacea* bijvoorbeeld, die doorgaans voor heel Italië wordt aangegeven, komt, afgezien van enkele uitzonderingen die op één hand te tellen zijn, niet in de Marche, noch in de Emilia-Romagna voor. Hier kan onderzoek in de Marche bijdragen tot een beter inzicht in de verspreiding van de orchideeën op het Italiaanse schiereiland.

Hoewel in sommige delen van de Marche zeer veelvuldig orchideeën voorkomen, met name in de hogere heuvels en in het gebergte, zijn veel biotopen verloren gegaan door het oprukkende toerisme en de uitbreiding en vernieuwing van landbouwtechnieken. Daardoor zijn in de meeste gebieden in de kuststrook bijna alle orchideeën verdwenen. Om de overgebleven gebieden zoveel mogelijk te sparen, is in 1974 een aantal natuureservaten binnen de Marche uitgeroepen, hoewel dit aantal nog fors zou

moeten worden uitgebreid om vele bijzondere landschappen en vele zeldzame planten voor de toekomst te behouden. Hopelijk kan gedetailleerd onderzoek naar de verspreiding van wilde orchideeën in de Marche ook hiertoe bijdragen.

Bibliografie

- Alessandrini, A.: Le orchidee spontanee dell'Emilia-Romagna. Casalecchio di Reno (BO) 1985
- Ballelli, S. et al.: Il patrimonio vegetale delle Marche. Ascona 1981
- Brilli-Cattarini, A.J.B.: Rinvenimenti Floristici marchigiani. Nuovo giorn. Bot. Ital. Firenze 59:515-518, 1952; 63:117-141, 1956; 64:381-409, 1957; 65:495-537, 1958; 67:446-524, 1960
- Brilli-Cattarini, A.J.B.: Segnalazione di piante nuove, indite, o notevoli per la Regione Marchigiana. Giorn. Bot. Ital. Firenze 103:367-384, 1969; 105:23-47, 1971; 107:59-73, 1973 (met R. Sialm); 113:327-358, 1979 (met S. Ballelli)
- Brilli-Cattarini, A.J.B.: Lo stato attuale dell'esplorazione floristico-vegetazionale delle Marche. Esercitazioni Acc. Agr. Pesaro, ser. 3, vol. 3:17-38, 1970
- Buttler, K.P.: Orchideen. München 1986
- Cengia-Sambo, M.: Orchidaceae dell'Urbinate. Bull. Soc. Bot. It. Firenze 3:34-49, 1923
- Del Prete, C., Tosi, G.: Orchidee Spontanee D'Italia. Milano 1988
- Klaver, J.M.I.: *Ophrys crabronifera* MAURI in der italienischen Marche (mittleres Ostitalien). Die Orchidee 40(2):55-56, 1989
- Paolucci, L.: Flora Marchigiana. Pesaro 1890
- Pedrotti, F.: in: Guida alla Natura della Emilia-Romagna e Marche. Milano 1977

Jan Marten Ivo Klaver
via G. Crecentini, 2
61100 Pesaro
Italië